

АХБОРОТ-КУТУБХОНА МУАССАСАЛАРИДА ИМКОНИАТИ ЧЕКЛАНГАН ФЙДАЛАНУВЧИЛАРГА ХИЗМАТ КЎРСАТИШ

Султанова Зухра Шухратовна

Муҳаммад ал-Ҳоразмий номидаги Тошкент
ахборот технологиялари университети

“Ахборот кутубхона тизимлари” кафедраси ассистенти

<https://www.doi.org/10.5281/zenodo.8037152>

ARTICLE INFO

Received: 04th June 2023

Accepted: 13th June 2023

Online: 14th June 2023

KEY WORDS

Кутубхона, ногиронлар,
жисмоний нуқсонлар,
ахборот, коммуникация,
технология.

ABSTRACT

Ушбу мақолада имконияти чекланган
фойдаланувчилар учун ахборот-кутубхона
муассасалари хизматларидаги муаммолар, ҳозирда
муаммоларга берилаётган таклифлар,
ногиронларга хизмат кўрсатадиган кутубхона
ходимларига қўйиладиган алоҳида талаблар
ёритилган.

Ногиронларнинг ижтимоий аҳволи азалдан Бирлашган Миллатлар ташкилоти диққат марказида бўлиб келган. Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги декларация 1975 йилда қабул қилинган, ногиронлар учун Бутунжаҳон ҳаракат дастури 1982 йилда қабул қилинган ва ногиронлар учун тенг имкониятлар тўғрисида стандарт қоидалар 1993 йилда қабул қилинган бўлиб, бу давлатлар учун ногиронларни таъминлаш учун жиддий ахлоқий, сиёсий ва иқтисодий шароитларни назарда тутадиган тенг имкониятлар билан.

Ҳозирги кунда мамлакатимизда ногиронларни тиббий, ижтимоий ва касбий реабилитация қилишнинг ягона давлат тизими яратилмоқда. Ногиронларга нисбатан давлат сиёсатининг асосий йўналишлари ва уларни ҳимоя қилиш тўғрисидаги қонун ҳужжатлари асослари ишлаб чиқилмоқда. Оммавий даврий нашрлар саҳифаларида, эшиттиришларда радио ва телевидение ногиронларнинг энг долзарб эҳтиёжларига тобора кўпроқ эътибор қаратмоқда. Уларнинг нафақа таъминоти ва ижтимоий хизматларини яхшилаш чоралари кўрилмоқда.

Ногиронлар жамиятлари ташкилотлари фаолияти фаоллашмоқда. Ногиронлар ва қарияларга ёрдам кўрсатишда кўнгиллилар ва турли ташкилотлар жалб этилиб, уларнинг диний ва ахлоқий йўналиши янада яққол намоён бўлмоқда.

Жисмоний нуқсонлар ва касалликлар билим ва маълумот манбаларини олишнинг кўплаб усулларини тўсиб қўяди. Шунинг учун махсус кутубхоналарнинг вазифаси ушбу тўсиқларни йўқ қилиш ва ногиронларнинг турли гуруҳлари учун маълумотни янада қулайроқ ва тўлиқ қилишдир. Барча ногиронлар махсус кутубхона хизматларига муҳтожми? Ногиронликнинг ҳар қандай шакли у ёки бу тарзда кутубхонадан фойдаланиш имкониятларини торайтириши аниқ, аммо бундай чеклаш даражаси турлича. Жисмоний ёки ақлий нуқсонлари бўлган одамлар орасида махсус

хизматлар биринчи навбатда анъанавий китоблардан фойдалана олмайдиган ўқувчилар учун керак (булар кўр ва кўзи ожизлар).

Мамлакатимизда ногиронларнинг айрим тоифаларига хизмат кўрсатадиган кутубхоналар ҳақидаги биринчи маълумотлар XIX аср охири-XX аср бошлари шакллана бошлаган. Бугунги кунда ғайритабиий болалар учун таълим муассасалари сони кўпаймоқда, бошпаналар яратилмоқда ва ҳоказо.

Рус олимлари (А.И. Скребницкий, А.А. Адлер) ғайритабиий китобхоналар учун кутубхона хизматлари билан боғлиқ масалаларни ўрганишга катта ҳисса қўшдилар. Ногиронлар учун кутубхоналар амалиётини умумлаштириш, унинг ўзига хос хусусиятларини кўрсатиш ва истиқболларини белгилашга қаратилган биринчи уринишлар 1930-йилларнинг охирига тўғри келди. 1946 йилларда ногиронларига хизмат кўрсатадиган касалхоналардаги кутубхоналар тажрибаси таҳлил қилинди.

Кўзи ожизлар учун адабиётларни каталоглаштириш, кўрларга сиртқи обуна орқали хизмат кўрсатиш каби аниқ масалаларга эътибор қаратилади; кўзи ожизлар учун мактаб кутубхона синфдан ташқари ўқиш бўйича барча ишларнинг маркази ҳисобланади.

Бироқ, 1950 йилларнинг ўрталарига қадар кўр ўқувчиларга хизмат кўрсатишнинг ўзига хос шакллари ва усулларини ишлаб чиқишга уринишлар фақат баъзи кутубхоналарда ташкил қилинган. Кўзи ожизлар учун кутубхоналарнинг илмий-тадқиқот ишлари 1970-йилларнинг бошидан бери аниқ белгиланган йўналишлар бўйича олиб борилди: кўзи ожизлар учун кутубхоналарда ўқишга раҳбарлик қилиш; китоб тўпламларини оқилона шакллантириш ва улардан самарали фойдаланиш; кўзи ожизлар учун кутубхоналарда ишни ташкил этиш ва в.к.

Ушбу муаммоларни ўрганиш жараёнида кўр ўқувчиларнинг қизиқишлари ва сўровларини социологик тадқиқотлар ўтказилди, кўр одамларни ўқишга жалб қилишнинг энг самарали усуллари аниқланди,

Бугунги кунда кўрлар учун махсус кутубхона жиҳозларининг янги дизайнлари яратилмоқда. Илмий фаолиятнинг энг муҳим йўналишларидан бири бу тифлобблиографиянинг ривожланишидир. Фондни ташкил этиш тамойиллари ва тифлология учун мос ёзувлар аппарати аниқланган.

1980-йилларда махсус кутубхоналарнинг нашриёт фаолияти сезиларли даражада кенгайтирилди, бу маълум даражада адабиёт ноширларининг репертуарини махсус форматларда тўлдирди.

Кўзи ожизлар учун кутубхона хизматларининг энг қийин муаммоларидан бири китоб тўпламларини, шу жумладан рельеф-нуқта, текис босма, овозли (кассеталар, СД, flesh-карталар), китобларни оқилона шакллантириш ва улардан самарали фойдаланишга эътибор қаратиш ҳисобланади. Ҳозирги вақтда адабиётларнинг махсус форматларда нашр этилиши нашр этилган адабиётлар умумий ҳажмининг 1% га, АҚШ каби ривожланган мамлакатда 3,5% га етади.

Ҳозирги вақтда компьютер технологияларининг ривожланиши натижасида кўзи ожизлар электрон шаклдаги маълумотларга эга бўлишди, бу, албатта, кенг қамровли эмас, балки ногиронларнинг имкониятларини сезиларли даражада кенгайтиради. Кўзи ожизлар учун махсус кутубхоналар ўз вазифаларини кўзи ожизлар учун

компьютер ахборот марказларини ташкил қилишда кўришади, бу ерда ўқувчилар ўзларининг электрон почталарига эга бўлишлари ва Интернетга киришлари мумкин; илмий мақолаларни сканерлаш ва уларни Брайл ёзувида чоп этиш каби хизмат турларини олишлари; барча турдаги маълумотларни қидириб топиш ва кейин уни Брайл ёзувига ўтказишлари мумкин.

Ҳар қандай кутубхона маълум ижтимоий функцияларни бажаради. Махсус кутубхонада ушбу функциялар ўқиш популяциясининг ўзига хос хусусиятлари туфайли реабилитация вазифалари билан бирлаштирилган. "Реабилитация" сўзи лотинча реабилитацио-қобилият, тикланиш сўзларидан келиб чиққан. Кутубхоналар томонидан бажариладиган реабилитация вазифаларига қуйидагилар киради:

-махсус кутубхонанинг потенциал обуюначилари доирасини ва уларнинг ўқувчи сифатида ўзига хос хусусиятларини аниқлаш;

-ногиронлар учун кутубхона хизматларини ташкил этиш,

- ногирон инсонлар ҳаётида тўлақонли шахсий ўрин эгаллаши, уларнинг ижтимоий интеграцияси; уларга тенг сиёсий ва фуқаролик ҳуқуқларини бериш, ижтимоий функциялари ва алоқаларини кенгайтириш.

Ногиронларнинг ижтимоий интеграцияси соҳасидаги кутубхоналар фаолияти бу, биринчи навбатда, қуйидагилардан иборат: шахснинг ахлоқий, ҳуқуқий, эстетик,экологик маданиятини, ўқиш маданиятини шакллантиришга қаратилган кенг кўламли реабилитация ишларини олиб бориш, ногиронларга кенг жамоатчилик маълумотларини тезкор тақдим этиш, турли форматдаги китобларни устувор таъминлаш таълим ва меҳнат кўникмаларини тўлиқ тарғиб қилиш; талабалар ва мутахассислар сўровларига устувор асосда хизмат кўрсатиш; ногиронларнинг маданият ва фан арбоблари, уларга реал ёрдам бера оладиган жамоатчилик ва бизнес олами вакиллари билан мулоқотини ташкил этиш; кўзи ожизлар жамиятлари ва ногиронларни ижтимоий реабилитация қилиш ва бирлаштириш билан шуғулладиган бошқа ташкилотлар билан яқин алоқаларни ўрнатиш; нуқсонларни қоплаш ва ногиронларга хизмат кўрсатишда маданий ва ижтимоий ҳаётда иштирок этиш имкониятларини кенгайтириш учун замонавий техник воситалардан фойдаланиш.

Шуни эсда тутиш керакки, китоб кўзи ожиз одам учун янада зарурдир. Китоблар ёрдамида кўр одамлар атрофдаги ҳақиқат ҳақида тўғри ғояларни шакллантирадilar. Китоблар кўрларга дунёни визуал идрок этиш билан боғлиқ ҳис-туйғулар ва ҳодисалар майдонини очади. Натижада китобнинг билим воситаси, одамлар ўртасидаги мулоқот воситаси сифатидаги роли ортади.

Шундай қилиб, кўзи ожиз ўқувчиларга китобларни олиб келиш шакллари ва усулларини аниқлашда ушбу минтақада кўзи ожизларни жойлаштиришнинг ўзига хос хусусиятларини, шунингдек, кўзи ожизларни жойлаштиришда янги корхоналар ташкил этиш, ётоқхоналар қуриш ва пансионатлар туфайли юзага келадиган ўзгаришларни ҳисобга олиш керак (мактаблар, ногиронлар уйларининг очилиши ва бошқалар.)

Кўрларнинг баъзилари кўрлар учун кутубхона бўлмаган жойларда яшайдилар Табиийки, ушбу туманларнинг давлат кутубхоналари уларни сақлаш учун

жавобгарликни ўз зиммаларига олишлари керак. Ҳар қандай тоифадаги ногирон, шу жумладан кўр одам исталган кутубхонага мурожаат қилиши ва у ерда хизмат кўрсатиши учун шундай шарт-шароитларни яратиш керак. Бундай ўқувчиларга максимал даражада эътибор берилиши керак: ўқувчи билан машғулотлар учун ўқув залида қулай жой ажратиш; мутахассислик бўйича янги маҳсулотлар ҳақида individual маълумотларни ташкил қилиш;

электрон оммавий ахборот воситаларида керакли материалларни ёзишга ёки уларни Брайл алифбосида чоп этишга ёрдам бериш; нусхаларини буюртма қилиш ва ҳоказо.

Ногиронларга хизмат кўрсатадиган кутубхона ходимларига алоҳида талаблар қўйилади. Бу ерда на штат жадвали, на оддий жамоат кутубхоналарида қабул қилинадиган меъёр мос келмайди. "Баланд овозли" ўқишлар, электрон оммавий ахборот воситаларида китобларни ёзиб олиш ва ёзувларни кўпайтириш, кўтарилган шрифтда босилган каталогларни тузиш, ўқувчилар билан мос келиш, Брайл ва овозли китоблар билан пакетларни қадоқлаш ва очиш, уйда кўр одамларга хизмат кўрсатиш-буларнинг барчаси қўшимча харажатларни, вақт ва кучни талаб қилади. Кўзи ожизлар кутубхонасида ишлашнинг қийинлиги, бу ерда сиз доимо кўрликдан қаттиқ таъсирланган одамларни учратишингиз кераклиги билан ҳам кўрсатилади. Шу сабабли, кўзи ожизлар учун махсус кутубхоналарнинг standart ҳолатлари жамоат кутубхоналарига қараганда турли хил стандартларга эга:

ҳар бир кутубхоначи йилига 250 ўқувчига хизмат кўрсатади.

Кўзи ожизлар учун кутубхоналар асосан кўриш қобилияти оғир одамлар томонидан фойдаланилади. Баъзи кўр одамларда визуал ҳислар умуман йўқ, бошқалари ёруғлик идрокини сақлаб қолишган, бошқалари эса қолдиқ кўришга эга, бу уларга бармоқларини юзга яқин санаш, объектларнинг контурлари, шакллари ва ранглари яқин масофада ажратиш имконини беради. Ўқувчиларнинг муҳим гуруҳи кўзи ожиз.

Ўқувчиларни кўриш қобилияти пастлиги даражасига қараб фарқлаш кўзи ожизлар ва кўриш қобилияти заифларнинг психологик хусусиятларини яхшироқ ҳисобга олишга имкон беради ва уларни чуқурроқ ўқишга жалб қилишда кутубхона фаолияти натижаларини таҳлил қилишга ёрдам беради. Ногиронлик гуруҳлари (I, II, III) кўзи ожизлар учун кутубхоналарда ўқувчиларни хизмат пайтида, бир қусур юзага вақти каби ўзига хос хусусиятлари, биргаликда нуқсонлар мавжудлиги, ва даражаси. реабилитация ҳам ҳисобга олинади.

Туғилишдан кўр бўлганлар ёки эрта болалик даврида кўриш қобилиятини йўқотганлар кўрликка осонроқ тоқат қиладилар. Уларнинг шахсияти катта бузилишларсиз, сезиларли ўзгаришларсиз ва балоғат ёшида кўриш қобилиятини йўқотиш билан боғлиқ ўткир низоларсиз ривожланади. Уларнинг аксарияти мактаб-интернатларда ўқитилган, Брайл ёзувида ўқиш ва ёзиш, ўз-ўзига хизмат кўрсатиш, космосга йўналтириш кўникмаларини ўзлаштирган.

Кечиккан кўрлар-бу кўпинча умидсизлик ҳолатини енгиласиз муваффақ бўлган, бошланғич реабилитация курсини тугатган ва маълум даражада ўз нуқсонлари ва муҳитига мослашган одамлардир. Шу билан бирга, кутубхоначилар кўплаб кеч кўр

одамларнинг фазовий ориентация қобилиятлари етарлича ривожланмаганлигини ҳисобга олишлари керак. Кўзи ожиз одамлар одатда "аудио" китобларни афзал кўришади, уларнинг аксарияти Брайл алифбосида гапирмайди ёки ёмон гапирди. Улар визуал тасвирларни тиклашга ёрдам берадиган бадий китоблар ва тифографик қўлланмаларнинг компенсацион ёзувларини катта қизиқиш билан ўрганадилар. Сўнгги пайтларда кўрликнинг этиологияси мураккаблашди: қўшимча нуқсонлари ва касалликлари бўлган кўр одамлар кўп. Кутубхона хизматлари жараёнида улар психофизиологик хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда соф individual ёндашувга муҳтож.

Ногиронлар учун кутубхона хизматларининг долзарб муаммоларини таҳлил қилиш натижасида биз бир қатор амалий хулосалар ва таклифларни чиқаришимиз мумкин:

зарур техник воситалар, шу жумладан алоқа ва автотранспорт воситалари билан таъминланган ягона кутубхона тизими таркибида ногиронлар учун кутубхона хизматлари тизимини яратиш масаласи бугунги кунда долзарб бўлиб қолди.

References:

1. Jacso, P. Design and implementation of a course on "digital librarianship" // Proceedings of the 2nd ACM/IEEE-CS Joint Conference on Digital Libraries (JCDL) (Portland, Oregon, USA, 13–17 July, 2002). – Available at: <http://lair.indiana.edu/papers/jasco.pdf> (20.06.2013).
2. Шрайберг, Я. Л. Современные тенденции в автоматизации библиотечно-информационных технологий // Научные и технические библиотеки. – № 2. – С. 18–24.
3. Шрайберг, Я. Л. Электронные библиотеки России: программная стратегия и проектная тактика // Научные и технические библиотеки. – 2001. – № 2. – С. 69–74.
4. Шрайберг, Я. Л. Первое десятилетие информационного века: влияние информационно-электронной среды на роль и позиции библиотек в развивающемся обществе // Научные и технические библиотеки. – 2011. – № 1. – С. 7–63.
5. Столяров, Ю. Н. Лидер электронного библиотековедения // Научные и технические библиотеки. – 2012. – № 8. – С. 68–78.
6. Глухов, В. А. «Электронное библиотечное дело»: pro et contra / О. Л. Лаврик // Библиосфера. – 2007. – № 4. – С. 3–6.
7. Лаврик, О. Л. Электронное библиотечное дело // Восьмые Макушинские чтения : матер. науч. конф. (Красноярск, 13–15 мая 2009 г.). – Новосибирск : ГПНТБ СО РАН, 2009. – С. 24–25.
8. Общее библиотековедение : учебник / науч. ред. М. Я. Дворкина, Л. И. Сальникова. – Москва : МГИК, 2015. – 300 с.
9. Брагина, Ю. З. В. Методология научных исследований : учеб. пособие / З. В. Брагина, Ю. В. Соколова, А. В. Кerpелева. – Ярославль : Междунар. акад. бизнеса и новых технологий (МУБиНТ), 2016. – 160 с.
10. Воверене, О. Й. Теория информатики как методологическая основа профессиональной подготовки библиотекарей-библиографов : дис. ... д-ра пед. наук в виде научного доклада : 05.25.03. – Вильнюс, 1992. – 40 с.